

Grósz András

A KORMÁNYZÓRÓL TÁRGYILAGOSAN

Gondolattöredékek az új Horthy-könyv kapcsán

Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2011, 255 oldal, 2800 Ft

A rendszerváltozás után szinte azonnal a szélesebb nyilvánosság érdeklődésének homlokterébe kerültek olyan történelmi korszakok, amelyek korábban részben tabunak, részben kibeszéletlennek számítottak. Annak ellenére, hogy a tudományos életben már az 1989/90-es politikai fordulatot megelőzően megkezdődött átértékelésük, árnyaltabb megközelítésük, az ideologikus térből való „kimentésük”. Míg a szakmai kutatások egyre nagyobb pontossággal és részletességgel tárták fel egy-egy korszak politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális jellemzőit, a közvéleményben – érthető módon, de páni hirtelenséggel, a rendszerváltozást megelőző évtizedek szilenciumát megtörve – lávaként törtek felszínre a legkülönfélébb teóriák és hamis magyarázatok. Miközben tehát a szakmán belül egymás eredményeire épülő, vitára ösztönző tudományos eredmények születtek, ezzel párhuzamosan olyan, a közvéleményre jelentős befolyást gyakorló, szűk táboriszemléletet tükröző szubkultúrák alakultak ki, amelyek történelmi kérdésekről akár tudatlanságból, jóindulatú amatőrizmusból, akár a saját legitimitás kialakítása vagy tudatos félrevezetés céljából sommázták véleményüket – jelentős befolyást gyakorolva a közgondolkodásra, az ismeretszerzés iránt nyitott közösségekre. A helyzet napjainkban sem változott jelentősen, jóllehet a tudományos ismeretterjesztés lehetőségei bővültek.

A Horthy-korszak és névadójának személye alkalmas volt arra, hogy a négyévtizedes kommunista diktatúra után a különböző, gyakran egyoldalú és mítoszokkal tarkított megítélések fókuszába kerüljön. Sokak számára az 1945 előtti időszak a „dicső múltat”, az ország függetlenségének és prosperitásának korszakát, illetve a „Nagy-Magyarország” visszaállítása iránti soha nem lankadó törekvést testesítette meg. Nem kevesen ugyanakkor jogfosztó diktatúraként láttatták a rendszert. Társadalmi csoportokat elnyomó államként, amely konzerválta a feudális struktúrákat, külpolitikájában pedig félfasiszta csatlósként függött Németországtól és Olaszországtól.

A különböző téves interpretációk, megalapozatlan közhiedelmek és a terjedő pozitív illetve negatív előjelű mítoszgyártás idején ezért van kiemelkedő jelentősége Turbucz Dávid Horthy Miklósról írt könyvének, amely tárgyilagosan, az évtizedek alatt felhalmozódott kutatási eredményekre támaszkodva, esetenként azokat megcáfolva, illetve szükség esetén ideológiai tartalmuktól megfosztva mutatja be Magyarország egykori kormányzójának életét és államfői működését. A kötet elsősorban a volt államfő életpályájára és a politikatörténetre helyezi a hangsúlyt, a Horthy kormányzósága alatt bekövetkező társadalmi, gazdasági, kulturális változásokról kevés szó esik.

Imponáló a könyv megírásához felhasznált primer forrásanyag nagysága, különösen ami a kutatott sajtót illeti, de a történeti feldolgozások és forráskiadványok szisztematikus átnézése is erősíti a mű hitelét. Olvasmányossága, gazdag képanyaga a széles nagyközönség számára nyújt ismeretet Horthy életéről és munkásságáról. A könyv küllemében is erősíti egy nívós szakmai kötet benyomását, a borítófotó pedig (Ambrózy Sándor szobrászművész Horthyt mintázza 1934-ben) a szerző kiemelt kutatási területére, a Horthy-kultuszra utal, amelynek tárgyalása a munkában jelentős teret kap. Hiányzik ugyanakkor a névmutató, amely egy tudományos ismeretterjesztő mű fontos része, így e kötet használatát is jelentősen megkönnyíthette volna.

A könyv tematikájában az életút logikájának megfelelően a kronologikus sorrendet követi, amelyben Horthy Miklós kormányzói működésének bemutatása mellett a legnagyobb terjedelmet tengerészi múltjának elemzése kapja. Mindez hiánypótló, különösen akkor, ha tudjuk: Horthy egész életpályájára, gondolkodására milyen nagy hatással volt tengerészti tevékenysége. Ugyanakkor egy rövid, ismeretterjesztő munka kereteihez képest ezen időszakról túlzott részletességgel esik szó. Annál is inkább, mivel ezzel párhuzamosan a dualizmus politikusaival való együttműködéséről alig tudunk meg valamit, holott Turbucz utal Horthy Tisza Istvánnal és Bethlen Istvánnal már a századforduló idején kialakuló kapcsolatára (40).

A szerző világosan láttatja, hogy 1919 őszére Horthy volt az egyetlen számításba vehető hatalmi tényező az országban, akit az antant is kész volt elismerni. Turbucz egyúttal megerősíti a Nemzeti Hadsereg vezetőjének elvitathatatlan felelősségét a fehérterror kibontakozásában és lefolyásában (79). Ennek ellenére az objektivitásra való törekvést mutatja, hogy a fehérterrorral összefüggésben nem osztja Sipos Péter véleményét, aki tényként kezeli Horthy utasításait a tisztogatások végrehajtására (80).

A kormányzóválasztás körülményeivel kapcsolatban Turbucz régi félreértést tisztáz azzal, hogy a tiszti különítmények szerepének nem tulajdonít döntő jelentőséget az 1920. március 1-jei eseményekben (91), jöllehet a kérdés máig vita tárgya.¹

A kötet hangsúlyos eleme az államfő körül kialakuló kultusz bemutatása, amelynek 1920 és 1944 közötti változó és bővülő elemeit, azok egymásra épülését, fejlődését Turbucz párhuzamosan veti össze a kül- és belpolitikai események alakulásával. Véleményünk szerint a kultusz kialakulásának egyik kulcskérdése, hogy Horthy milyen mértékben kívánta alakítani saját nimbuszát. Mennyiben alakult mindez a saját akaratából, és mennyi volt mindebben az állam propagandagépezetének a kormányzó szándékától független munkája? Tény, hogy az államfő jól használta a befolyása nélkül is működő „heroizálást” – gondoljunk csak 1938-as és 1940-es fehér lovas bevonulásokra a visszacsatolt településeken, amelyek az erős és a területi revízió ígéretét megtartó kormányzó képét erősítették. Horthy jól beilleszkedett az állam első emberének szerepkörébe, személyes, közvetlen stílusát is hozzáadta a hivatalát népszerűsítő és a rendszer genezisést alkotó eseményekhez (például „szegedi gondolat”, vitézavatások). Ugyanakkor nem ál-

¹ Romsics Ignác megerősíti Turbucz vélekedését, bár ő nagyobb jelentőséget tulajdonít a különítményeseknek. (ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2010, 139.)

lítható egyértelműen, hogy tudatosan generálta volna személyi kultuszát vagy tekintélyét latba vetette volna annak állandó napirenden tartása érdekében – ez egyéniségétől is távol állt. Bár közismerten hiú volt és igényelte a személyébe vetett pótolhatatlanság hitét, de a babérkoszorút nem fonta saját feje körül.

Turbucz logikusan felépített érvrendszerrel mutatja be, hogyan vált a különítményesei 1919-es kilengéseit elnéző fővezér az 1920-as évekre a döntően Bethlen által konszolidált rendszer autoriter államfőjévé. Megtudhatjuk, hogy az 1930-as években milyen körülmények vezettek Horthy szerepfelfogásának részbeni megváltozásához, a kormányzói jogkörbővítéseket követő aktivizálódáshoz. A belpolitikai jobbratolódásban és az ország II. világháborúba sodródásában az államfő cselekvően vett részt, a döntő lépések aktív, sőt olykor kezdeményező részese volt. Ám gyakran éppen akkor vált cselekvőképtelenné, amikor határozottságára oly nagy szükség lett volna.

A könyv kellő súllyal – a szakirodalom, valamint primer források gondos felhasználásával – elemzi Horthy szerepét olyan döntő kérdésekben, mint IV. Károly visszatérési kísérletei, a bethleni konszolidáció, a II. világháborúba való belépés körülményei vagy a zsidósághoz való viszony. Ez utóbbi kérdésben Turbucz megerősíti Horthy szelektív antiszemitizmusát, valamint a kormányzó részéről a zsidóság fizikai megsemmisítésének teljes elutasítását (190). Ugyanakkor alátámasztja azt a tényt is, amely szerint az államfő már jóval korábban értesült a zsidók legyilkolásáról az ún. Auschwitz-jegyzőkönyv révén, mint ahogyan arra Horthy is hivatkozik visszaemlékezéseiben (203).² A deportáltakat tétlenül szemlélő, lényegében a kezeit mosó, majd ügyetlenül és későn cselekvő agg kormányzó bár 1944 júliusában több ezer budapesti zsidó életét mentette meg, de összességében osztoznia kell a hazai zsidóság deportálásának és kiirtásának felelőségében. A szerző egyértelműen lándzsát tör azon történeti álláspont mellett, amely rossz döntésnek tartja, hogy Horthy az 1944. március 19-i német megszállás után is hivatalában maradt. Mert ezzel nemcsak legalizálta a Sztójay-kormány intézkedéseit, hanem maga is – akár szándékától függetlenül – az események cselekvő részesévé vált (199). Horthy lemondásának elmaradásával pedig névleg az ország szuverenitása is fennmaradt, ami jelentősen rontotta Magyarország háború utáni pozícióit. (Történeti szemszögből éppen ezért a tavaly elfogadott új alkotmány nemzeti hitvallásában erősen vitatható az a kitétel, amely állami szuverenitásunk elvesztését a német megszállástól számítja, hiszen jogilag az államfő a helyén maradt, még akkor is, ha döntően nemzetiszocialista befolyás érvényesült.)

A szerző eddig kevésbé ismert forrásokat is publikál, jóllehet nem világos minden esetben az ezekre való hivatkozás célja. Nem egészen érthető, hogy az államfő 1933-ban Gömbös Gyulához írt ominózus levelét idézve Turbucz mire kíván rávilágítani: arra, hogy a kormányzó gondolkodását befolyásolták/meghatározták fajvédő nézetek, vagy arra, hogy a közreadott dokumentum tartalma és akár a magyar zsidósággal szembeni későbbi törvényi szintű jogfosztó intézkedések között ok-okozati összefüggés áll fenn? A forrás közlésével ugyanakkor nem kapunk választ arra sem, hogy mennyiben illet-

² HORTHY Miklós: *Emlékirataim*, jegyz. Sipos Péter, Európa, Budapest, 1992, 291.

ve milyen értelemben tekinthető a levél a fajvédelem megnyilvánulásának (133). Így – bár a könyv további részében Horthynak a zsidósággal kapcsolatos nézeteit pontosan és szakszerűen ismerteti a szerző – a forrás sugalmaz. Új kutatási eredmények közreadása helyett Turbucz az olvasó kezébe bizonytalan következtetésekre alkalmas dokumentumot ad. Hasonló okok miatt vitatható a szerzőnek arra a levélre való hivatkozása, amelyet Horthy 1945 májusában, fél évvel lemondása után, emigráns évei kezdetén írt VI. György angol királyhoz és Churchill miniszterelnökhöz (211). Ebben az egykori kormányzó a háború utáni béke igazságos kialakítására célozva többek között a következőket írta: „Leghőbb vágyunk lenne megszabadulni a német nemzetiségű magyar alattvalóktól, akik a leghálátlanabbul viselkedtek. Ugyancsak magyarokra lehetne kicserélni az összes többi nemzetiséget.”³ Turbucz e levéllel összefüggésben a kitelepítés fogalmát használja, azt állítva, hogy a volt államfő a dokumentumban a hazai németek kitelepítését szorgalmazta. Ez azonban – különösen egy forrás alapján – nem állapítható meg egyértelműen, a téma az események szélesebb történeti környezetbe helyezésével árnyaltabb megközelítést igényel. Bár e recenzió kereteit szétfeszítené a kérdéskör részletes bemutatása, de lényegesnek tartjuk külön kezelni Horthynak és a korabeli, valamint az 1945 utáni időszak politikai elitjének magyarországi németsegről alkotott véleményét, értékelését. Amikor a volt kormányzó nemzetiségek kicseréléséről beszél, akkor elsősorban még Hitlernek az 1939 őszi meghirdetett, a közép-kelet-európai németiséget a birodalomba áttelepíteni kívánó „Heim ins Reich” programjára reflektál.⁴ Horthynak a Führerhez írt 1939. novemberi levele, majd az 1943. áprilisi klessheimi találkozójukon képviselt álláspontja arra utal, hogy a kormányzó nem egyoldalú kitelepítésről, hanem – ahogy ebben a levélben is – kicserélésről beszél, és a kérdés együttes kezelése mellett elsősorban a nemzeti-szocialista jellegű szervezetekben szerepet vállalók költöztetésére gondolhatott.⁵ Tovább árnyalhatja a képet, hogy a „német nemzetiségű magyar alattvaló” kifejezést, amelyet Horthy 1945-ös levelében használ, elvileg vonatkoztathatta azokra is, akik az 1941. évi népszámláláson német nemzetiségűnek vallották magukat. Tehát nem elképzelhetetlen, hogy a kormányzó ezzel a megnevezéssel kívánt a Volksbund-tagokra utalni, akik az ő felfogásában az ország ellenségei voltak. (Ezzel együtt ez a fajta gondolkodás is magában hordozhatta a kollektív bűnösség elvének érvényesítését, jóllehet mégis különbséget jelent az 1946-ban indított kitelepítéshez képest.) A téma további kutatást igényel, de az kijelenthető, hogy nem megalapozott Horthynak a kérdésben vallott véleményei, terveit és az 1946–1948 között Magyarországon lezajlott, kollektív bűnösségen alapuló német kitelepítés között egyértelmű összefüggést teremteni. Turbucz sem teszi ezt, ám azzal,

³ Közzéteszi H. HARASZTI Éva: *Horthy Miklós dokumentumok tükrében*, Balassi, Budapest, 1993. 15.

⁴ Horthy Hitlernek írt 1939. november 3-i levelében üdvözölte a Führer tervét, ugyanakkor ezzel összefüggésben az európai politikai mozgásokra is utalt. De a dokumentumból érezhető a néhány hónappal korábban engedélyezett Volksbund-agitációjától való félelme, amely befolyásolhatta véleményének kialakításában. A levelet lásd *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*, szerk. Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula, Kossuth, Budapest, 1968, 457–459 (285. sz. irat).

⁵ Ezt erősítik meg Tilkovszky Loránt kutatásai is, lásd TILKOVSKY Loránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945*, Kossuth, Budapest, 1978, 261–264.

hogy idéz egy forrást, de azt nem értelmezi, az információ félreérthetővé válik, és tendenciózus teóriákat alapozhat meg.⁶

A kötet korabeli történetek, kevésbé ismert források felidézésével megerősíti és bővíti az eddigi kutatási eredményeket olyan témákban, mint például Horthynak a nyilasokkal (144) és Hitlerrel szembeni ellenszenvé (196), valamint dokumentumokkal tisztázza Bethlen István lemondásának (129), az 1942-es kormányzó-helyettesi poszt létrehozásának (184) körülményeit is, de az emigrációs évek is kiemelt figyelmet kapnak (209).

A könyv záró fejezete rövid foglatatát adja a Kádár-rendszer Horthy-korszakkal kapcsolatos változó történetírásának. Egyben elemzi a rendszerváltozás utáni Horthy-kép alakulását is, amelynek meghatározó eleme volt a kormányzó 1993-as kenderesi újratemetése. Ez az esemény része lett a hazai politikai erők identitáspolitikai küzdelmének, ezzel párhuzamosan viszont a Horthyval kapcsolatos történeti viták és álláspontok tisztázásának is. Az utolsó fejezet az előszó folytatásaként hat, mintegy keretbe foglalja a mű mondanivalóját, tovább viszi Turbucz bevallott célját, Horthy Miklós szerepének tárgyilagos bemutatását. A szerző efelé fontos lépést tett, mert a könyv joggal tekinthető egy tervezett és jelenleg még fájóan hiányzó Horthy-nagymonográfia alapjának.

A Fazekas-kocsma, 1934

⁶ A kötetből hiányzik a kormányzónak a hazai kisebbségekkel kapcsolatos politikájának, felfogásának ismertetése, jóllehet ez – például a magyarországi németek esetében – külön kutatást érdemelne, különösen ami a kisebbségek körében élő Horthy-képet, államfői kultuszt illeti.